

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

УДК 504.062

Л. І. Катан

Дніпропетровський державний аграрний університет

МЕХАНІЗМ ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проведено монографічний аналіз та запропоновано уточнене визначення дефініції «сталий розвиток аграрної сфери», а також вдосконалено складові механізму економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери.

Ключові слова: аграрна сфера, сталий розвиток, економічне забезпечення, оцінка впливу на навколишнє середовище, корпоративна соціальна відповідальність.

Проведен монографический анализ и предложено уточненное определение дефиниции «устойчивое развитие аграрной сферы», а также усовершенствованы составляющие механизма экономического обеспечения устойчивого развития аграрной сферы.

Ключевые слова: аграрная сфера, устойчивое развитие, экономическое обеспечение, оценка влияния на окружающую среду, корпоративная социальная ответственность.

A monographic analysis is conducted and the specified determination of definition "sustainable development of agricultural sphere" is offered, and also the mechanism of the economic providing of sustainable development of agricultural sphere is improved.

Keywords: agricultural sphere, sustainable development, economic providing, environmental impact assessment, corporate social responsibility.

Аграрний сектор економіки України є однією з найважливіших складових економічної системи, сталість його розвитку багато в чому визначає характер функціонування економіки держави в цілому. Значне підвищення ефективності аграрного виробництва, забезпечення його сталого розвитку та розширеного відтворення є необхідними умовами для забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави. Отже, актуальність і доцільність дослідження проблем сталого розвитку аграрного сектора обумовлені значимістю врівноваженого функціонування економічної, екологічної та соціальної системи і особливим статусом агропродовольчої сфери у вітчизняному господарському комплексі.

Проблема формування механізму економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери вітчизняної економіки в контексті раціонального використання та відтворення природних ресурсів аграрної сфери займає важливе місце в аграрній економічній науці, при цьому складові механізму дають можливість глибше зрозуміти сутність його функціонування.

Метою статті є визначення еколого – економічної сутності сталого розвитку аграрної сфери, обґрунтування складових механізму економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери задля зменшення антропогенного навантаження на аграрне довкілля. Для проведення дослідження необхідно вирішити наступні завдання:

– провести аналіз та визначити сутність дефініції «сталий розвиток аграрної сфери»;

– дослідити та розвинути існуючий механізм економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери;

– визначити місце ОБНС та корпоративної соціальної відповідальності в складі досліджуваного механізму з метою сприяння раціональному використанню природних ресурсів та їх відтворенню в аграрній сфері.

Проблеми взаємодії економіки та екології, формування наукових основ сталого розвитку знайшли відображення в працях відомих учених-економістів: О. Балацького, В. Вернадського, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Г. Іваницької, О. Кашенко, Л. Мельника, Є. Мішеніна, В. Паламарчука, С. Подолинського, В. Трегобчука, Г. Черевка та ін. Питання економічного механізму відтворення і раціонального використання природних ресурсів в аграрній сфері досліджували В. Борисова, П. Борщевський, І. Лукінов, О. Онищенко, Г. Підлісецький, П. Саблук, Р. Тринько, М. Федоров, О. Царенко, А. Чупіс, В. Шиян, А. Юзефович, В. Юрчишин та ін. Однак в умовах подолання наслідків світової фінансової кризи та в контексті концепції сталого розвитку вдосконалення та визначення складових механізму економічного забезпечення раціонального використання природних ресурсів в аграрній сфері потребують подальшого дослідження.

Саме кінець ХХ століття вважається періодом започаткування та розвитку нових взаємовідносин людства та навколишнього середовища. Наприкінці 1960-х років з ініціативи відомого італійського науковця і менеджера А. Печчеї група європейських та американських учених і підприємців об'єдналася у неформальну організацію під назвою «Римський клуб» з метою вивчення стану та перспектив розвитку системи «людство – довкілля». За їхніми розрахунками людство рухається в напрямку катастрофічного прогнозу, здійснюючи найгірший з можливих сценаріїв, і основне загострення проблеми слід очікувати в середині ХХІ століття [1].

Ознаками майбутньої катастрофи є зменшення доступних ресурсів ґрунтів та води, скорочення виробництва продуктів харчування в розрахунку на одну особу, забруднення довкілля, поява нових вірусних та бактеріальних хвороб, деградація індивідуальної та колективної поведінки людей. Окремі з перелічених індикаторів, а саме, динаміка виробництва продуктів харчування на одну особу по Україні та Дніпропетровській області за останні 19 років наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу в рік по Україні та Дніпропетровській області, кг

Вид продукції	Україна			Темп приросту 2009 р. до, %		Дніпропетровська область			Темп приросту 2009 р. до, %	
	1990	2008	2009	1990	2008	1990	2008	2009	1990	2008
Зернові	983	1152	999	1,6	-13,3	909,9	1090,8	837,2	-8,0	-23,2
Цукрові буряки	853	290,5	219	-74,3	-24,6	172,1	12,7	11,5	-93,3	-9,4
Соняшник	50	141,1	138	176,0	-2,2	79,4	251,4	246,2	210,1	-2,1
Картопля	322	422,5	427	32,6	1,1	77,4	168,4	133,8	72,9	-20,5
Овочі	128	172,2	181	41,4	5,1	116,7	159,8	164,8	41,2	3,1
Плоди і ягоди	56	32,5	35	-37,5	7,7	40,6	46,4	32,1	-20,9	-30,8
М'ясо	84	41,2	41,6	-50,5	1,0	67,8	69,5	58,5	-13,7	-15,8
Молоко	473,3	254,2	252,1	-46,7	-0,8	323,4	112,6	106,7	-67,0	-5,2
Яйця, шт.	314	323,3	345	9,9	6,7	273	267	284	4,0	6,4

Джерело: розраховано автором за даними [2; 3].

Аналізуючи наведені дані, можна пересвідчитися в тому, що дійсно відбувається скорочення виробництва деяких видів продуктів харчування. Так, по Україні за 19 років спостерігається суттєве збільшення виробництва соняшнику (майже у 3 рази), тоді як по решті продукції відзначається незначне збільшення обсягів виробництва (овочі, картопля, зернові культури, яйця) або взагалі відбувається значний спад, особливо суттєвий у тваринництві. Суттєве збільшення виробництва соняшнику пояснюється відносною прибутковістю вирощування цієї культури, а також існуванням стабільного внутрішнього та міжнародного попиту. В порівнянні з середніми даними по Україні, Дніпропетровська область у 2009 р. мала кращий рівень виробництва на душу населення тільки по соняшнику та картоплі, тоді як у 2008 р. перелік був більший (соняшник, картопля, плоди і ягоди, м'ясо). Частково це пояснюється рівнем спеціалізації області, проте істотне збільшення виробництва соняшнику викликає занепокоєння з точки зору дотримання сівозмін та відновлення родючості ґрунтів, тобто йдеться про раціональне використання природних ресурсів аграрної сфери та оцінки впливу господарської діяльності на природу навколишнього середовища.

Вищезазначені тенденції свідчать про рівень та напрямок розвитку виробництва, а рівень харчування населення можна оцінити за даними, наведеними в табл. 2.

Таблиця 2. Рівень споживання продуктів харчування на одну особу в рік по Україні, кг

Вид продуктів харчування	Норма споживання	1990	2008	2009	Відхилення 2009 р. від , +,-		
					1990	2008	норми
М'ясо та субпродукти	80	68,2	61,2	50	-18,2	-11,2	-30
Молоко та молочні продукти	380	373,2	271,2	212	-161,2	-59,2	-168
Яйця, шт.	290	272	240	272	0	+32	-18
Хлібні продукти	101	141	115,2	112	-29	-3,2	+11
Картопля	124	131	100,8	133	+2	+32,2	+9
Овочі та баштанні	161	102,5	111,6	137	+34,5	+25,4	-24
Плоди, ягоди та виноград	90	47,4	44,4	46	-1,4	+1,6	-44
Риба та рибні продукти	20	17,5	25,2	15,1	-2,4	-10,1	-4,9
Цукор	38	50	40,8	38	-12	-2,8	0
Олія	13	11,6	21,6	15,4	+3,8	-6,2	+2,4

Джерело: розраховано автором за даними [3].

Аналіз споживання продуктів харчування українців за останні роки свідчить про розвиток різноспрямованих тенденцій у цій сфері. Зокрема у 2009 р. позитивним явищем слід відзначити зменшення середньодушового споживання хлібних продуктів, так званих «товарів Джіффена» [4], відповідно на 27,7%, та збільшення споживання овочів та баштанних на 21,4%. Разом з тим відмічається негативна тенденція щорічного скорочення середньодушового споживання м'яса, молочних та рибних продуктів. У 2009 р. тільки хлібні продукти, картопля та яйця споживалися відповідно до норми або навіть перевищували її. Натомість, життєво необхідні м'ясо, молоко, рибу, овочі та фрукти українці «недоїдали» на 37,5%; 44,0%; 24%; 14% та 48,8% відповідно. Порівняно з 1990 роком ситуація із раціональним споживанням продуктів харчування погіршилася майже за всіма показниками. Такий стан динаміки продуктового кошика підтверджує зазначені вище прогнози, але його склад може бути пояснений і економічними причинами – високою вартістю

продуктів харчування, тобто можна констатувати, що Україна вже сьогодні відчуває на собі наслідки розбалансованості системи «економіка – людина – довкілля».

На нашу думку, аналіз одержаних даних дає підстави наголошувати на необхідність приділяти належну увагу екологічним обмеженням в економічному розвитку, беручи до уваги вичерпання природних ресурсів та забруднення природного середовища внаслідок господарської діяльності.

У 1987 році у «Брунтлендській доповіді» Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку вперше з'явився термін «сталий розвиток», який став макрометою світової економічної системи. Сталий розвиток (від англ. sustainable development – рівновага, що постійно підтримується, допустима, збалансована рівновага) – це розвиток, при якому досягається забезпечення життєвих потреб сучасного людства і прийдешніх поколінь. Концепція сталого розвитку передбачає певні обмеження в експлуатації природних ресурсів, але ці обмеження не є абсолютними, а відносні і пов'язані із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності. Необхідно наголосити на тому, що вибір терміну «розвиток», а не «зростання» є не випадковим. Термін «зростання» частіше пов'язують з поняттям «економічне зростання», що зводиться загалом до збільшення національного доходу на душу населення, тоді як термін «розвиток» охоплює й інші складові: якість природного середовища, рівень здоров'я, освіти і життя людей, якість роботи, соціальну стабільність тощо. На нашу думку, сталий розвиток аграрної сфери – це процес оптимізації рівня аграрного виробництва, збереження та відновлення якісних параметрів аграрного навколишнього середовища та покращення показників соціального статусу сільського населення за умов зміцнення продовольчої та екологічної безпеки держави.

Паралельно з поняттям «сталий розвиток» використовується термін «стійкий розвиток» [5]. Поняття «стійкість» часто використовують для вираження свого відношення до виробничого процесу, або як якісне його визначення. Дане поняття характеризується різними авторами далеко неоднорідно, а часом і протилежно. Це викликано, у першу чергу, розмаїтістю сфер застосування економічної категорії «стійкість», різноманітністю методик визначення її кількісних параметрів.

При вивченні економічних процесів економічна сутність категорії «стійкість» трактується вченими в двох основних напрямках: як характеристика якого-небудь явища та як параметр, що визначає стан системи. Представляючи стійкість як стан чи систему сталих послідовних її станів у часі в процесі її перетворень використовується саме якісна характеристика комплексу взаємозалежних елементів. Однак у деяких випадках (наприклад, при впровадженні сучасних досягнень науки у виробництво) бажано порушити таку стійкість докорінно перетворити систему. При цьому велику роль відіграє фактор часу. Наприклад, соціалістична система виробництва і розподілу була настільки ж стійкою, як і неефективною. Імпонує визначення Д.М. Городинської, яка визначає сутність економічної стійкості як систему, що володіє внутрішньою опірністю дії негативних явищ і забезпечуючи динамічність, надійність, стабільність розвитку [6].

Крім того, досліджуючи розвиток формування категорії «стійкість» виявлено, що це поняття близьке з категорією «стабільність». Однак стабільність передбачає закріплення вже досягнутого результату, збереження, консервацію визначеного рівня. Економічні ж реалії вимагають постійної зміни результатів виробництва. Попит на деякі товари зростає, на інші – скорочується. Тому необхідно передбачити

стійке економічне зростання виробництва для перших і скорочення обсягів випуску для других. Якщо економічна стійкість означає раціональне використання факторів виробництва – землі, праці, капіталу, які забезпечують зростання економічної ефективності, то фінансова стійкість – це така синтетична економічна категорія, яка відображає ліквідність, платоспроможність, ділову активність та фінансову результативність. Можна провести паралель між стійкістю і раціональною структурою виробництва.

Ми вважаємо, що стійкий розвиток аграрної сфери – це спроможність аграрного сектора за рахунок мобілізації своїх внутрішніх резервів створити таку раціональну структуру виробництва, яка б при прояві випадкових зовнішніх впливів сприяла пом'якшенню несприятливих наслідків і одержанню мінімальних відхилень від сформованої тенденції розвитку.

Ефективність функціонування економічного механізму використання природних ресурсів визначається системою показників і критеріїв за кожною цільовою підсистемою. Функціональні підсистеми, або елементи економічного механізму реалізують економічні методи управління, використання яких сприяє досягненню поставлених цілей. До них варто віднести планування, прогнозування, регулювання, ціноутворення, інвестування, кредитування, оподаткування, страхування, аналіз і облік. Ці елементи були присутні в системі управління економікою в умовах планового господарювання, але в даний час їхню сутність призначення необхідно переосмислювати.

В якості підсистеми забезпечення варто використовувати систему оцінюючих показників і критеріїв, правове, нормативне та інформаційне забезпечення. Більш детально структура механізму економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери на рис. 1.

Рис. 1. Механізм економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери (розроблено автором)

Пропонуємо виділити оцінку впливу на навколишнє середовище (ОВНС) як елемент «Інформаційного забезпечення» механізму економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери. На нашу думку, ОВНС слід розглядати не як похідну від економічного механізму, а навпаки, як окремий самостійний елемент, формування та розвиток якого безпосередньо впливатиме на структуру всього механізму [7]. Оцінка впливу на навколишнє середовище – це процедура, за допомогою якої здійснюється врахування екологічного фактора на ранній стадії формування проекту або на ранньому етапі прийняття господарських та управлінських рішень з метою зведення до мінімуму значної шкідливої дії останніх на компоненти навколишнього середовища. Така оцінка є однією з форм охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування, в сучасних умовах така процедура є інструментарієм попередження можливого негативного впливу на компоненти навколишнього середовища на стадії планування діяльності і використовується не тільки стосовно виробничої діяльності, але й для нових речовин, матеріалів тощо, що можуть використовуватися у виробництві й бути екологічно небезпечними. Сутність терміну «вплив» означає «будь-які наслідки запланованої діяльності для навколишнього середовища, включаючи здоров'я та безпеку людей, флору, фауну, ґрунт, повітря, воду, клімат, ландшафт, історичні пам'ятки, інші матеріальні об'єкти чи взаємозв'язок між цими факторами; він охоплює також наслідки для культурної спадщини чи соціально – економічних умов, які є результатом змін цих факторів» [8].

Оскільки оцінка впливу на навколишнє середовище традиційно розглядається як інструмент планування на етапі до прийняття рішення, то цей процес оцінки може застосовуватися у будь-якій інновації. В аграрному секторі будь-які нові товари, технології і методи, які необхідні для того, щоб галузь була конкурентоспроможною і екологічно стійкою, є підходящими цілями для оцінки впливу на навколишнє середовище.

Крім того, вважаємо наголосити на тому, що до складової «Цілі» досліджуваного механізму необхідно ввести «Корпоративну соціальну відповідальність».

Різноманіття підходів до розуміння корпоративної соціальної відповідальності знайшло своє відображення у роботах П. Друкера, Ф. Котлера, М. Крамера, М. Портера, М. Фрідмана, Е. Фрімен, Ю. Благова, А. Горошилова, М. Кормакова та багатьох інших. В основу корпоративної відповідальності покладено ідеї, які є продовженням концепції сталого розвитку, тобто те, що підприємство у своїй діяльності відповідає не лише перед сучасним, але й перед майбутніми поколіннями. Саме тому воно повинно контролювати як економічні, так і соціальні та екологічні показники своєї діяльності.

Корпоративна соціальна відповідальність – це філософія поведінки господарюючого суб'єкта і концепція здійснення своєї діяльності з державою, підприємствами – контрагентами та іншими представниками бізнесу з акцентами на такі орієнтири: виробництво якісної продукції та надання якісних послуг; створення привабливих робочих місць; виплата легальної заробітної плати; здійснення інвестицій у розвиток людського потенціалу; дотримання законодавства: податкового, трудового, екологічного та іншого; ефективне ведення бізнесу; врахування соціальних сподівань та загальноприйнятих норм ведення бізнесу; підтримання ідеї формування громадянського суспільства через фінансову підтримку відповідних програм [9].

Корпоративна соціальна відповідальність – це те як суб'єкт господарювання управляє своїми бізнес-процесами, здійснюючи позитивний внесок у соціум. Тобто

відповідно до такого підходу кожне підприємство несе економічну, екологічну та соціальну відповідальність перед суспільством, тим самим забезпечуючи свою життєздатність та конкурентоспроможність.

В Україні лише в останні роки почали приділяти увагу даному питанню та робити перші кроки на шляху формування власного бачення корпоративної соціальної відповідальності підприємств враховуючи особливості економічного, політичного, культурного та соціального розвитку нашої держави, тому вважаємо за необхідне включення цього поняття як складової механізму економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери.

Отже, результати проведеного дослідження доводять, що механізм економічного забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки України повинен містити як загальновідомі складові, так і складові у вигляді ОВНС корпоративна соціальна відповідальність, що забезпечить реалізацію раціонального природокористування в аграрній сфері, його екологізацію та виконання основних принципів сталого розвитку в аграрній сфері.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Рессеї А. One hundred pages for the future: reflections of the president of the Club of Rome / А. Рессеї. – New York: Pergamon Press, 1981. – 358 p.
2. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2009 рік / за ред. І.В. Почиталіної. – Д.: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2010. – 535 с.
3. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 556 с.
4. Роберт С. Піндайк Ефект доходу та ефект заміщення / Роберт С. Піндайк, Даніел Л. Рубінфелд; пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський // Мікроекономіка. – К.: Основи. – С. 103–106.
5. Катан Л.І. Фінансові аспекти стійкості та стабільності аграрного виробництва / Л.І. Катан, О.В. Добровольська // Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції «Сучасні аспекти фінансового управління економічними процесами». – Севастополь: СевНТУ, 2007. – С. 36–38.
6. Городинська Д.М. Сутність економічної стійкості підприємства, її складові та принципи формування / Д.М. Городинська // Економіка і управління. – 2005. – № 34. – С. 23–29.
7. Катан Л.І. Оцінка впливу на навколишнє середовище як інструментарій забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України / Л.І. Катан // Збірник наукових праць Черкаського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. – Черкаси: ЧДТУ, 2010. – С. 56–64.
8. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.http://zakon.rada.gov.ua/](http://zakon.rada.gov.ua/) – Законодавство. Верховна Рада України.
9. Катан Л.І. Корпоративна соціальна відповідальність як складова парадигми сталого розвитку / Л.І. Катан // Збірник наукових статей міжнародної наукової конференції «Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодення», 05.03.2009 р. – К., 2009. – С. 134–135.

Надійшла до редколегії 17.10.2010.